

KRONIKK NORGE 1999 - 2001

AV SEKSJONSJEF, DR. POLIT. PAUL LARSSON, POST DOC. STIPENDIAT RAGNHILD HENNUM OG STIPENDIAT ASBJØRN STRANDBAKKEN

Generelle utviklingstrekk

I perioden 1999 - 2001 har den registrerte kriminalitetsutviklingen i Norge vært preget av stagnasjon. I 1999 ble det registrert 308 833 anmeldte forbrytelser i STRASAK (politiets straffesaksregister), mens tallene i 2000 var 322 017 og i 2001 var det 310 989¹.

De mest markante trekk ved utviklingen innen den kriminalitet som anmeldes til politiet er at de grove tyveriene de senere år har gått tilbake, mens man har sett en viss økning i de simple tyverier. Det har vært en meget sterk økning i grovt tyveri fra person på offentlig sted i Oslo, dette er i praksis lommetyverier utført på offentlig sted og restaurant.

Den registrerte voldskriminaliteten øker også, her er det særlig mindre alvorlige former for vold som øker samt trusler. Utviklingen innen anmeldelser av trusler har i løpet av 2001 vært et av de tema som stadig har vært behandlet i media og da særlig relatert til vold i hjemmet og parforhold. Ellers har også denne utviklingen vært knyttet opp mot trusler fra gjengmiljøer i Oslo og en økt anmeldelsestilbøyelighet hos folk flest.

Den registrerte narkotika kriminaliteten øker. Politiet har i perioden 1999 - 2000 økt beslagene av de fleste typer narkotika. Når det gjelder den "nye" partydopen, som Ecstasy og GHB, så har disse økt med 56% og 84%. Undersøkelser, blant annet utført av SIRUS (Statens Institutt for Rusforskning), viser en tydelig utvikling innen aksept og bruk av narkotiske stoffer hos de yngre. I 2001 har en hatt flere rekordstore beslag av heroin i Norge på rundt 50 kilo. Disse beslagene knyttes til nye miljøer av kriminelle nettverk.

Diskusjonen om behandling av narkomane og bruken av metadon har til tider vært relativt het i media². Samtidig har bruken av straff overfor narkomane vært debattert. Stadig flere har stilt spørsmål ved effektene av den rådende narkotikapolitikken i Norge uten at dette har gitt merkbare utslag i de politiske holdninger til reguleringen av narkotika.

De senere år har man sett at den registrerte ungdomskriminaliteten i gruppen 15 - 17 år har økt. Antall siktede har økt med 28,4% i perioden 1995 - 1999. Fokuset på gjengkriminalitet i Oslo har i perioder vært stort særlig i forbindelse med episoder hvor ungdommer har skutt på hverandre på åpen gate. Drap i forbindelse med ungdomsgjenger er ikke vanlig kost og oppleves som ganske unorsk. Det er særlig de såkalte A og B gjengene som har stått i fokus, men også Vietnamesiske gjenger har i perioder fått mye mediaoppmerksomhet. A gjengen (egentlig ikke en gjeng, men et nettverk) består i stor grad av voksne kriminelt belastede personer som er etniske pakistanere, mens B gjengen er en relativt stor gruppe yngre menn i alderen 20 - 30 år som også hovedsakelig er etniske pakistanere³. Disse gjengene er aktive innen flere former for kriminalitet, blant annet omsetning av narkotika.

“De farlige barna” har atter vært tema. Spørsmålet om den kriminelle lavalder (som i Norge er 15 år) og hva man kan gjøre med “de kriminelle barna” har med jevne mellomrom dukket opp i media. Blant annet hadde man i Oslo de såkalte barneranerne i 1999. Det ble en periode anmeldt flere forhold hvor yngre gutter i 15 - 20 års alderen presset andre barn og unge for penger og gjenstander. En del av disse sakene var ikke ran i seg selv, men ble fremstilt som dette i media. Det var også perioder hvor unge utviste stor aktivitet med ran av kiosker. Generelt hadde man i denne forbindelse en diskusjon om en senking av den kriminelle lavalder og hvilke reaksjoner disse ungdommene burde møtes med. Politiet i de bydeler hvor dette var et særlig problem prioriterte innsatsen mot de mest aktive ungdomsgruppene. Flere av “barneranerne” ble dømt til fengselsstraffer eller andre reaksjoner i løpet av 2000.

Ellers har spritsmuglingen som er en form for organisert kriminalitet med lange aner i Norge økt jevnt i perioden. I år 2000 ble det beslaglagt 135 691 liter sprit og brennevin, mens det samme tallet var ca. 85 000 liter i 1997.

Mediasaker

Det har vært flere sensasjonelle drapsaker som har dominert mediabildet, noen av disse har fått kriminalpolitiske konsekvenser. Den såkalte Orderudsaken hvor en familie på tre ble skutt ned i sitt hjem har i perioder, særlig sommeren 2001, hatt monopol på førstesider i de norske løssalgsavisene. Mye spalteplass har vært viet personkarakteristikker og rykter. Denne saken er spesiell av flere grunner, man har ingen tilståelser eller vitner og ingen fellede bevis. Tre av fire tiltalte ble dømt til lovens strengeste straff i førsteinstans. Dommen i denne saken er anket og vil med stor sannsynlighet følge oss noen år.

Den såkalte Baneheia saken fra Kristiansand er en annen sak som i lange perioder nærmest hadde monopol på førstesider i tabloidavisene. Denne saken var spesielt stygg, to jenter i 10 - 11 års alderen ble drept mens de var ute for å bade. Den saken som likevel fikk størst kriminalpolitiske konsekvenser var Benjamin Hermansen drapet i januar 2001. Benjamin Hermansen var mørkhudet og drapet ble raskt definert som en rasistisk motivert gjerning. Den førte til økt fokus på hva som ofte omtales som høye ekstreme grupperinger i Norge og store ressurser rettes nå mot dette miljøet.

Utviklingen innen straffe- og kontrollapparatet

Innen straffeapparatet har det skjedd flere forandringer de senere år. Fengselskøene som var et velkjent trekk ved Norsk fengselsvesen ved inngangen av 1990 årene, men som en periode var borte er nå tilbake. I mai 2001 var det omtrent 1500 i fengselskø. Samtidig har fangebefolkningen vært relativt stabil i perioden på rundt 2500 - 2600 innsatte.

Bruken av varetekt har vært kritisert ved flere anledninger. Torturovervåkingskomiteen (CPT) var i Norge i september 1999. Både fengsler og politistasjoner i Oslo og Bergen ble besøkt. CPT kom med kritiske kommentarer som gikk på hvor lang tid arrestanter måtte sitte i arresten, de fysiske forhold, at

madrass og rene tepper i liten grad var tilgjengelig. CPT var også kritiske til bruk av restriksjoner ved varetektsfengsling (brev- og besøksforbud).

Bruken av samfunnstjeneste har blitt redusert markant. Fra et høydepunkt i 1994 med 1020 dommer har det blitt halvert til 557 i 2000. Grunnen til dette faller ikke helt klart, men mye tyder på at det er reduksjonen i tilfanget av saker fra påtalemyndighetene som er en hovedårsak. Vedtakelsen av den nye straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001 nr. 21 har medført at man har avskaffet samfunnstjeneste som egen reaksjon, man har nå fått en ny reaksjon med navnet samfunnsstraff, se nærmere lovens kapittel 5. Den nye reaksjonen inneholder mulighetene til å ilegge ulike betingelser, sonings- og tilsynsopplegg. Det er domstolene som avgjør om det skal idømmes samfunnsstraff og fastsetter rammen for samfunnsstraffen, jfr. strl. § 28 a slik den lyder etter endringen i 2001. Innenfor disse rammer er det Kriminalomsorgen som bestemmer det nærmere innholdet i straffen, se straffgjennomføringsloven § 53. Antall timer som kan ilegges den dømte har økt fra 360 til 420 timer i løpet av et års soning⁴.

Et annet resultat av denne prosessen er at kriminalomsorg i frihet (KIF) nå formelt sett er slått sammen med kriminalomsorg i anstalt (KIA). En begrunnelse for denne sammenslåingen er at man etter den nye loven skal ha et mer helhetlig reaksjonssystem hvor soning i eller utenfor anstalt skal være to sider av samme sak.

Endringer in prosesslovgivningen

Fra 1. august 2001 trådte regler om anonym vitneførsel i kraft, jfr. strl. § 130 a. Bestemmelsen ble vedtatt ved en lovendring av 28. juli 2000 nr. 73. Inntil nå har det ikke vært adgang til å føre anonyme vitner for retten, og politiet har hatt begrenset mulighet til å love en informant eller et politivitne anonymitet. De nye reglene åpner for å tillate anonyme vitner i straffesaker både under etterforskningen og under hovedforhandlingen. I tillegg skal politiet nå kunne sikre informanter full anonymitet. Anonym vitneførsel skal bare kunne tillates i alvorlige saker. Det må være fare for livet, helsen eller friheten til vitnet eller dets nærmeste, eller fare for at det blir vanskeligere for politivitner å arbeide undercover i senere straffesaker hvis identitet deres blir kjent. Dommere, aktor og forsvarer skal alltid få opplyst vitnets identitet.

Ved lov av 15. juni 2001 nr. 65 ble Den internasjonale straffedomstols vedtekter (Roma-vedtektene) gjennomført i norsk rett. Loven gir hjemme for å overlevere personer som mistenkes for forbrytelser som omfattes av domstolens myndighetsområde, og inneholder nærmere regler om bruk av tvangsmidler, mistenktes rett til forvarer etc.

Det ble innført nye regler om begjæring om gjenoptakelse av straffesaker i 2001, jfr. lov av 15. juni 2001 nr. 63. Slike begjæringer skal nå behandles av en egen kommisjon. Gjenopptakelseskommisjonen skal selv utrede sakens faktiske og rettslige sider. Dersom kommisjonen beslutter at saken skal gjenopptas, skal saken behandles på nytt av en annen domstol enn den som tidligere avsa dommen. I dag er det den domstolen som avsa den dommen begjæringen gjelder, som både avgjør om saken skal gjenopptas og i tilfelle behandler saken på nytt.

Domstolene skal omorganiseres. Fra 1. januar heter alle førsteinstansdomstolene Tingretter - se St. meld. nr. 23 (2000-2001) "Førsteinstansdomstolene i fremtiden". I denne stortingsmeldingen foreslår regjeringen å redusere antall domssogn fra 87 til 63. Dette medfører at en rekke små domssogn (som har en dommer og 1-2 dommerfullmektiger) blir slått sammen. Regjeringen fremholder i meldingen at større domssogn vil være mindre sårbare og at større fagmiljøer vil være nødvendige for å møte fremtidens krav til å løse kompliserte saker.

Endringer i staffelovgivningen

Straffelovens kapittel om seksualforbrytelser ble revidert ved lov av 11. august 2000 nr. 76. Minstestrafen for voldtekt med samleie ble hevet fra ett til to år, jfr. strl. § 192 andre ledd. Tilsvarende minstestraf er fastsatt for den som har seksuell omgang med barn under 14 år, jfr. strl. § 195. Dessuten har man kriminalisert grov uaktsom voldtekt, jfr. strl. § 192 tredje ledd. Den første fellende dom etter denne bestemmelsen ble avsagt i første instans i januar 2002.

Promillegrensen for fører av motorvogn ble ved lov av 22. september 2000 nr. 79 senket fra 0,5 til 0,2, jfr. vtrl. § 22 første ledd. Det er forutsatt at overtrelser mellom 0,5 og 0,2 skal straffes med bøter.

Ved lov av 15. juni 2001 ble det bestemt at reglene om strafferettslige utilregnelighetsrelger og særreaksjoner som er vedtatt ved lov 17. januar 1997 nr. 11, skal tre i kraft fra 1. januar 2002.

Gjennom provisorisk anordning av 5. oktober 2001 ble det vedtatt regler mot finansiering av terrorisme. Den som finansierer terrorvirksomhet straffes med fengsel inntil 15 år. Anordningen gir også hjemmel for å fryse formuesgoder til den som man med skjellig grunn mistenker for å finansiere terrorvirksomhet. For tiden arbeides det med en total gjennomgang av hele straffelovgivningen med sikte på om dagens lovgivning er adekvat i forhold til det nye trusselbildet etter angrepet på USA 11. september 2001. Ny lovgivning vil høyst sannsynlig bli vedtatt i løpet av Stortingets vårsesjon 2002.

For øvrig nevnes at det ved lov av 20. april 2001 nr. 13 ble gitt generelle lovregler om erstatning fra staten for personskade voldt ved straffbar handling (voldsoffererstatningsloven). Før denne loven var retten til erstatning regulert gjennom forskrift.

Rettspraksis

De senere år finner man en skjerping av straffenivået ved sedelighetsforbrytelser. Som nevnt er det ved revisjonen av sedelighetsforbrytelsene i 2000 fastsatt minstestraf samtidig som lovgiver generelt har gitt uttrykk for at straffenivået må justeres noe opp. Innenfor narkotikalovbrudd har man imidlertid sett en nedgang i straffenivået fra midt på 1990-tallet. Praksis de siste to år bekrefter denne utviklingen.

Av konkrete saker av særlig interesse, nevner vi Rt. 2000 s. 646 hvor det var spørsmål om medlidenhetsdrap foretatt av en lege overfor en meget syk pasient kunne være straffri som nødretts handling. Høyesterett avviste et slikt standpunkt.

I avgjørelsen inntatt i Rt. 2000 s. 970 var spørsmålet hvordan man skulle bedømme feiltreff – aberatio ictus. Domfelte som var avvist på et utested kom senere tilbake med skytevåpen for å hevne seg på dørvaktene. Han skjøt to skudd mot dørvakten men bommet. Et av skuddene traff imidlertid en tilfeldig gjest som døde. Flertallet – dissens 3-2 – fant at domfelte kunne dømmes for overlagt drap, mens mindretallet mente at handlingen burde anses som to forbrytelser: Dels et forsøk på overlagt drap og dels et fullbyrdet uaktsomt drap.

Den europeiske menneskerettighetskonvensjon ble ved lov av 21. mai 1999 nr. 5 gjort gjeldende som norsk lov. Ved motstrid mellom konvensjonen og annen lovgivning, skal konvensjonen gå foran bestemmelser i annen lovgivning. I Rt. 2000 s. 996 var spørsmålet om administrativ ilagt tileggsskatt måtte anses som en «criminal charge» etter EMK artikkel 6 (1) slik at rettsikkerhetsgarantiene i straffesaker måtte ivaretas ved saksbehandlingen. En enstemmig Høyesterett i plenum fant at tileggsskatt var omfattet av begrepet «criminal charge». Samtidig ble det foretatt en inngående drøftelse av de rettskildemessige sider ved forholdet mellom annen lovgivning og menneskerettighetskonvensjonene.

Straffenivået ved promillekjøring er som kjent høyt i Norge. Den første saken om føring av båt i påvirket tilstand etter lov om fritids- og småbåter av 26. juni 1998 nr. 47 hvor det ble fastsatt en fast promillegrense på 0,8 for fører av småbåt, er inntatt i Rt. 2000 s. 1041. Høyesterett la til grunn at føring av småbåt med en promille over to, normalt representerte et slikt farepotensiale at det måtte reageres med ubetinget fengsel.

I Rt. 2000 s. 1223 finner man eksempel på at Høyesterett avsier frifinnende dom fordi det heftet mangler ved etterforskningen i en narkotikasak hvor politiet hadde foretatt provokativ etterforskning. Bakgrunnen for frifinnelsen var at politiet hadde brukt en narkoman som informant og mellommann, og Høyesterett fant at det kunne foreligge bindinger mellom vedkommende og politiet som medførte at det kunne være usikkerhet om hvem som hadde tatt initiativ til hva i tilknytning til salg av narkotika. Sammen med tidligere avgjørelser kan det synes som om Høyesterett er i ferd med å endre kurs mht. hvordan man bør vurdere bevis fremskaffet ved ulovlig eller utradisjonelle metoder. Se imidlertid avgjørelsen i Rt. 2000 s. 1345 hvor man ikke fant at bevis i form av en egenrapport fra en polititjenestemann utarbeidet på bakgrunn av at han hadde svart på samtaler som kom inn på en mobiltelefon som var beslaglagt hos siktede, kunne avskjæres. Endelig nevnes avgjørelsen i Rt. 2000 s. 1482 hvor Høyesterett la til grunn at politiet ikke hadde fremkalt en handling - innførsel av narkotika - som ellers ikke ville blitt begått, selv om politiet foranlediget endringer mht. tid og sted for overleveringen.

I avgjørelsen inntatt i Rt. 2001 s. 58 har Høyesterett på nytt lagt til grunn at *dolus eventualis* i form av den hypotetiske innvilgelsesteori, ikke er tilstrekkelig til at man kan konstatere forsett etter norsk rett.

Straffenivået ved korrupsjon er behandlet i Rt. 2001 s. 227. De to domfelte hadde mottatt i underkant av en million kroner. Den ene fikk ett år og seks

måneder fengsel, den andre ett år. Høyesterett fremhevet at korrupsjon er en forbrytelse av sterkt samfunnsskadelig karakter, og kunne gi skadevirkninger lagt utover de som direkte følger av bestikkelsen. Når oppdagelsesrisikoen var liten, tilsa allmennpreventive hensyn at de tilfellene som ble avdekket, ble møtt med en streng reaksjon.

Organisasjonsforandringer

Det kriminalitetsforebyggende råds (KRÅD) fremtid er i skrivende stund fortsatt noe usikker. Justisdepartementet har i løpet av 2000 - 2001 vurdert rådets videre drift, plassering og sammensetning. Hva utfallet av denne vurderingen ville kunne ut i har vært uklart. KRÅDs virke har vært evaluert av Statskonsult og ulike endringer i antall undervalg og organisasjonsmessig plassering har vært drøftet.

Det har skjedd store forandringer innen politiets organisering. Politidirektoratet ble formelt opprettet 1 januar 2001. Direktoratet som ledes av politidirektør Ingelin C. Killengreen har 120 ansatte. Direktoratet står sentralt i gjennomføringen av Politireform 2000 som er en reform som blant annet skal redusere antall politidistrikt i Norge fra 54 til 27. Større politidistrikter forventer man skal frigjøre administrative stillinger og gjøre distriktene mer effektive.

Første januar 2001 ble institutt for kriminologi og institutt for retts sosiologi formelt slått sammen. Det "nye" instituttet heter institutt for kriminologi og retts sosiologi og har fortsatt tilhold ved St. Olavs plass i Oslo.

Noter:

¹ Dette tallet er ikke direkte sammenlignbart med de forutgående fordi det ikke er justert. Tallet vil sannsynligvis bli noe større etter at Politiets datatjeneste (PD) har gått gjennom sakene og justert tallene.

² Se Evy Frantzen "Metadonmakt. Møte mellom narkotikabrukere og norsk metadonpolitikk", Universitetsforlaget, Oslo, 2001.

³ Om gjenger se Elisabeth Næss "Vold er ære, kriminalitet er penger." KRÅD publikasjon, Oslo 1999.

⁴ Se Larsson og Dullum "Fra samfunnstjeneste til samfunnsstraff" i Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab, nr. 2, 2001.

Adresser: Paul Larsson

Politidirektoratet
PB 8051 Dep.
N - 0031 Oslo

Ragnhild Hennem

Institutt for kriminologi og retts sosiologi
PB 6706 St. Olavs plass
N - 0130 Oslo

Asbjørn Strandbakken
Institutt for offentlig rett
Universitetet i Bergen
Dragefjellet, Magnus Lagabøtes Plass 1
N - 5010 Bergen